

Dževad Drino

EVROPSKI IDENTITET I RIMSKOPRAVNI TEMELJI PRAVA SREDNJOVJEKOVNE BOSNE

Sažetak

U radu se razmatraju uticaji na razvitak bosanskog srednjovjekovnog prava i njegova uloga i značaj u kontekstu tadašnjeg evropskog *ius commune*. Recipirano rimsko pravo evropskog srednjovjekovlja vršilo je upliv u pravo banovine, potom kraljevine Bosne, prvenstveno putem prava istočnojadranskih gradova sa kojima je bio najživlji pravni promet, prevashodno dubrovačkog prava. Na bosansko srednjovjekovno pravo vidljiv je i uticaj ugarskog prava sa sjevera, potom saskog rudarskog prava u oblasti rudarstva i metalurgije, dok nije zanemarljiv niti upliv kanonskog prava koje je razvijano i šireno iz brojnih franjevačkih samostana. Sagledavajući elemente bosanskog srednjovjekovnog prava, vidljivo je da je upravo rimsko postklasično pravo imalo najveći uticaj i primjenu, uostalom kao i u drugim zemljama tadašnjeg evropsko-kontinentalnog civilizacijskog kruga, u čemu je i srednjovjekovna Bosna u cjelosti dijelila sudbinu pravnog razvitka susjednih zemalja.

Ključne riječi: Bosansko srednjovjekovno pravo, rimsko pravo, statutarno pravo, ugarsko pravo

* Dr. sc., Pravni fakulteta Univerziteta u Zenici

Ekspanzija suvremenog interesa za „pravne kulture“, prisutna među američkim pravnim naučnicima i sociolozima inicirana je još koncem XIX st. od uglavnom njemačkih pravnih povjesničara koji su razvili učenje o kulturnim grupama („*Kulturkreischlehre*“), zasigurno se može objasniti kao reakcija na prevlast pozitivizma suočenog sa savremenim izazovima procesa globalizacije i evropske integracije.¹ U Bosni i Hercegovini također osjećamo interakcije između pravnih sistema najčešće u vezi sa prijenosom odnosno transferom prava između različitih pravnih sistema i pravnih tradicija, a gotovo svi pravni fakulteti, pogotovo na postdiplomskim studijama, u obrazovni proces uvode kolegije pod različitim nazivima-„*pravna kultura*“(*zapadna, evropska, anglosaksonska, islamska*)... Bez obzira na prisutne doktrinarne rasprave o pojmu i metodološkim postavkama, jedan segment, rekao bih, uživa nepodijeljeno i bezrezervno prihvaćanje, a to je pravna tradicija. Na globalnom planu možemo govoriti o evropsko-kontinentalnoj (često označenoj kao romansko-germanska) ili anglosaksonskoj pravnoj kulturi, a u ovom radu opredjelio sam se za izlaganje o onome dijelu bosanskohercegovačkih pravnih tradicija kada i dolazi do prvih jasnih odrednica državnosti a time i definisanja prava uopće. Koncipiranje sadržaja i sistema izlaganja pokušat ću prilagoditi uslovima, te ću vrlo okvirno i primjerski utvrditi sadržaj pojedinih pojmova tradicijske pravne kulture u njenom izvorišnom, srednjovjekovnom dijelu, s ciljem osiguranja uvida u karakteristične institute i preovladavajuće vrijednosti i pravnu argumentaciju, uz svjestan rizik da ne podlegnem pragmatičnom i nedopuštenom uprošćavanju.

Na pravnu svijest i modele ponašanja, osim običajnopravnih normi, značajan uticaj mogu imati i vanjski elementi, pogotovo uticaji susjednih država ali i religija. U svakom slučaju tradicija u bitnome konstituiše osnovna obilježja svake pravne kulture, pa tako i naše, s tim da je osnovna karakteristika pravnokulturnog usmjerenja interes za stvarnu uslovljenost pravnih sistema i stvarni pravni život-kako bi američki teoretičari jasno definisali, *LAW IN ACTION*, a ne *LAW IN BOOKS*.² U modernoj pravnoj teoriji razvili su se različite postavke o prenosima prava (*Pierre Legrand*),³ ili pravnim transplantima (*Allan Watson*),⁴ ili pravnim iritantima (*Gintera*

¹ Odnosi se prvenstveno na radove neo-hegelijanski usmjerenih njemačkih pravnih historičara kocem XIX i početkom XX stoljeća, na čelu sa profesorima Berlinskog pravnog fakulteta, Eduardom Gansom (1797-1839.) i Josefom Kohlerom (1849-1919.)

² R. Paund, *Jurisprudencija*, II, prevod Đ. Krstić, Službeni list SRJ, Beograd-Podgorica 200. , 117.

³ P. Legrand, *The Impossibility of "Legal Transplants"*, 4 *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 11, 1997. Njegov savremeni pristup prijenosu prava vidi u: *Le Droit compare*, Paris, Presses Universitaires de France, 2009.

⁴ A. Watson, *Pravni transplanti*, Pravni fakultet u Beogradu, 2000.

Tojbnera,⁵ ali takav, po mom sudu weberijanski pristup, usmjeren je ka stvaranju idealtipova koji ne daju sveobuhvatno objašnjenje-otkud uopće pojedina pravna norma ili institut u pravnoj tradiciji neke države?

Na našem konkretnom primjeru-pojavom bosanske države u kontekstu ugarsko-bizantskih sukoba na ovim prostorima, dragocjena su istraživanja nedavno preminulog akademika HAZU i najvećeg hrvatskog pravnog povjesničara Luje Margetića: on smatra da se najmanje jedno stoljeće prije spomena prvog imena poznatog bana Borića (1154. -1163.), u okolnom svijetu stvorena predstava o Bosni kao posebnoj ranofeudalnoj državi.⁶ Njegov zaključak je da Bosna sredinom XII st. nije potpadala ni pod ugarsku, ni srpsku, niti izravnu bizantsku vlast, što dobiva potvrdu i u savremenim interpretacijama bizantijskih i franačkih anala, koje je iznio profesor beogradskog Univerziteta Tibor Živković.⁷ Izgradnjom bosanske državnosti jasno je došlo i do izgradnje bosanskog srednjovjekovnog prava-što je vidljivo već od prvog pravnog teksta-povelje Kulina bana iz 1189. g. Dakako da se postavlja pitanje - šta je u temelju, u osnovama ranog bosanskog srednjovjekovnog prava?

Pri tom se najčešće ističe kao prvi pojam-slavensko pravo, koji je utemeljio poljski filolog Ignac Rakovecki,⁸ a potom nastavila plejada vrsnih naučnika-Maćejevski, Zigelj, Kadlec, Taranovski, Solovjev i Bogišić. Historija slavenskih prava, kao zasebna naučna disciplina, nastala je za vrijeme slavenskog preporoda na bazi Herderove filozofije historije-na osobenost slavenskih naroda upozoravao je i Mark Bloh, dok je o povratnom dejstvu slavenskog prava na bizantsko pravo mnogo raspravljano u pravnoj nauci.⁹ Uopće uzevši, ostaci slavenskog prava odnose se na relikte kolektivnog vlasništva, zajedničko odlučivanje, ostatke nekadašnje društvene solidarnosti i međusobnog jamstva, nomadske, stočarske i agrarne odnose u privređivanju, često pozivanje na stare običaje i sl.

⁵ G. Teubner, *Legal Irritants*, *The Modern Law Review*, 61, 1998. , 11-32.

⁶ L. Margetić, *Neka pitanja ranije bosanske pravne povijesti*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 56, 6/2006. , 1741-1759.

⁷ Njegov rad *Analiza kasta oikomena u: Spomenica akademika Marka Šunjića*, *Filozofski fakultet u Sarajevu*, Sarajevo 2010.

⁸ Rakovecki je objavio jedan od najstarijih zbornika slavenskog prava-Ruska pravda, u dva toma 1820. I 1822. godine

⁹ Prvi udžbenik na južnoslavenskim jezicima, "Uvod u historiju slavenskih prava", izdao je u Beogradu 1923. g. Teodor Taranovski, učenik F. Zigelja, dok je njegov učenik Dragiša Mijušković prvi profesor Historije slavenskih prava na Velikoj školi u Beogradu, predavao je od 1887. pa sve do smrti 1903. g. Marc Bloch piše: " Premda je zapad svojim uticajem izobilno zračio prema slavenskim narodima, zajednice što pripadaju toj jezičkoj grani, najvećim dijelom su se razvijale svojim, potpuno originalnim putem", *Feudalno društvo*, Zagreb 1958. , 12.

Uključenjem susjedne Hrvatske u Ugarsko kraljevstvo 1102. g. i potčinjavanjem dalmatinskih gradova 1105. g., Bosna dolazi između „*ugarskog čekića i bizantijskog nakovnja*“. Ipak, pad Bizanta i formiranje Latinskog carstva 1204. g. donosi definitivnu prevlast Ugarske u Bosnu i time otvara vrata za upliv ugarskog prava u pravo srednjovjekovne bosanske države. Taj uticaj je najvidljiviji u organizaciji državne vlasti-recimo i oznaka staleške skupštine „*rusag bosanski*“, potiče od mađarske riječi *orsag*, dok je daleko značajniji u stvarnom pravu.¹⁰ Ni bosansko ni srednjovjekovno ugarsko pravo nije poznavalo pojam posjeda u smislu klasičnog i Justinijanovog prava, ne postoji civilnopravna posjedovna zaštita i osnovno obilježje vlasništva jeste vezanost za rod, odnosno porodicu. Zbornik ugarskog običajnog prava, Tripartit. poznaje tri vrste dobara (bona) : nasljedna-*hereditaria*, stečena novcem, kupljena-*empticia*, te stečena darovanjem-*akvizita*, što se nalazi i na drugim evropskim pravnim područjima, a zadržana je i danas u bosanskoj pravnoj tradiciji kao poseban odnos prema očevini.¹¹

Daleko najveći i najsnažniji uticaj na bosansko srednjovjekovno pravo dolazio je iz istočnojadranskih gradova, a razlog je bio-kako bi slikovito rekao akademik Nedin Filipović, što je srednjovjekovna Bosna bila *HINTRELAND*,¹² dakle teritorijalno zaleđe prilično dugog dalmatinskog pojasa, što čini segment rane mediteranske civilizacije, koja se direktno odražavala i na bosansku srednjovjekovnu kulturu. Dok je cjelokupno trgovačko pravo srednjovjekovne Bosne zasnovano na pravu dalmatinskih gradova-prvenstveno Dubrovnika, čiji je uticaj bio toliki da ga prof. M. Imamović s pravom proglašava pomoćnim pravnim izvorom u Bosni,¹³ uticaji drugih gradova-prvenstveno Splita, Trogira, Šibenika i Zadra nisu detaljnije istraživani. Geneza statutarnog prava u istočnojadranskim gradovima ima svoj pravni put-njeni začeci se nalaze još za bizantske prevlasti na Jadranu, provalom Slavena stari romanski gradovi formalnopravno pripadaju Bizantu, ali faktički su prinuđeni da sami vode nezavisnu politiku jer su bili sa svih strana, izuzev morske, opkoljeni brojnim slavenskim življem. Nakon početnih neprijateljstava, rastućom ekonomskom saradnjom, simbioza Slavena i Romana završava potpunom prevagom slavenskog elementa-svi primorski gradovi su u 13 i 14. st. potpuno slavenizirani. U takvoj situaciji dolazi do izgradnje statuta i statutarnog, komunalnog pra-

¹⁰ Ludwig Steindorf navodi da mađarska riječ *ispan*(odakle i njem. *Gespan*), dolazi od slavenske riječi *župan*, dok je *županija* na mađarskom *megye*, od slavenske riječi *međa*, *ganica*-vidi: *Povijest Hrvatske od srednjeg vijeka do danas*, Jesenski i Turk-Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, Zagreb 2006. , 42.

¹¹ *Tripartitum opus iuris consuetudinarii indyti regnum Hungariae, Corpus Iuris Hungarici*, I, 2, 7. Budae 1779.

¹² N. Filipović, *Osmanski feudalizam u Bosni i Hercegovini*, sarajevo 2007. , 324.

¹³ M. Imamović, *Uvod u historiju i izvore bosanskog prava*, Pravni fakultet u Sarajevu 2006. , 31.

va-najstariji je tzv. splitski kapitular iz 1240. g. , dok je najsnažniji talas kodifikacije došao početkom 14. st. Pravni historičar Cimerman je izričit da je evropsko *IUS COMMUNE*, tj. recipirano rimsko pravo uticalo na pravo dalmatinskih komuna.¹⁴ Upravo u ekonomskim kontaktima sa bosanskim zaleđem, živom trgovinom pogotovo živežnim namirnicama a kasnije i metalima, dolazi do prenošenja pojedinih instituta, rekosmo, najviše trgovačkog prava u pravo bosanskog srednjovjekovlja. Pri tom pojedini instituti dolaze i iz venecijanskog, mletačkog prava, koje je na bazi langobardskog i langobardsko-franačkog prava teorijski uobličila Pavijska škola, dok se trgovačko pravo širilo putem brojnih kolonija dubrovačkih i drugih trgovaca na tlu Bosne. Sem toga davanje prava građanstva bosanskim državljanima naravno da je znatno pospješilo, a pogotovo imenovanje gradskih knezova u bosanskim trgovima i gradovima, najviše iz reda dubrovačkih trgovaca. Tako u bosanskom srednjovjekovlju nalazimo potvrdu rimskopravnog instituta pravičnosti cijene-*PRETIUM IUSTUM*, upotrebu literarnih kontrakata singrafa i kirografa, postoji i ugovorna kazna-*stipulacio poene*, rimskopravni zajam-*fenus*, sa jasno određenom kamatom-zadužnice, za razliku od svojih uzora u Dubrovniku-sa pečatima, ulaganje novca na dobit-*depozitium*, sva tri oblika rimskog ugovora *locatio conductio*. . . itd.¹⁵ Analizirajući začetke gradske samouprave, ipak nalazim da se ona ishodi iz tzv. saskih privilegija, tačnije u rudarskim običajima koji su ozakonjeni i time uticali i na pravni status urbane zajednice-gdje se pojavljuju članovi gradskog vijeća-*purgari*, koji zajedno sa knezom i vojvodom upravljaju svim gradskim poslovima. Sama Srebrenica, primjera radi imala je gradsku blagajnu i pečat-gradske pečate imaju i Olovo, Fojnica, Zvornik, Gorazde, Jajce, Visoko, Konjic, Livno. . . i mnogi drugi gradovi.

Sagledavajući sveukupnost bosanskog srednjovjekovnog prava-ne radi se niti se može raditi ni o kakvom kontinuitetu rimskog prava, mada je rimska vlast na ovim prostorima trajala preko četiri i po stoljeća. Uticaji bizantskog prava su jedva vidljivi, ne postoji osnov da je ono nastalo pod uticajem *ius commune*-izgrađenog po konsilijatorima i kanonistima- u njemu su uočljivi elementi samostalnog razvitka koje ga razdvajaju od susjednog hrvatskog ili srpskog srednjovjekovnog prava. Povezanost sa institutima ugarskog prava je primjetna samo u nekim elementima, dok neki stari pravni običaji vjerovatno pripadaju zajedničkom blagu slavenskog sloja svih slavenskih zemalja. Srednjovjekovno bosansko pravo nije

¹⁴ R. Zimmermann, *The law of Obligationis, Roman Foundationis of the Civilian Tradition*, Oxford University Press 1996. , 706.

¹⁵ Šire u: Dž. Drino, *Elementi rimskog prava u trgovačkom i rudarskom pravu srednjovjekovne Bosne* (neobjavljena doktorska disertacija), biblioteka Pravnog fakulteta u Sarajevu, Sarajevo 2008.

ništa drugo do varijanta srednjoevropskih pravnih shvaćanja, pri čemu pod srednjovjekovnom Evropom podrazumijevam narode i teritorije koje su nastavile i dalje izgrađivati pravna načela, institute i norme koje su naslijeđene iz umiruće antike-koje najčešće nazivamo rimskim pravom, mada su one po svom sastavu znatno složenije. Nedavno iznešena teza već spomenutog akademika Margetića o bitnom uticaju postklasičnog rimskog prava na cjelokupni pravni život u Hrvatskoj, dijelom se odnosi i na bosansko srednjovjekovno pravo, naročito norme obligacionog prava. -i njegova teza je u saglasnosti sa savremenim stavovima evropske romanistike, oličenim u djelima prof. Cimermana.¹⁶ Analizom elemenata bosanskog srednjovjekovnog prava i instituta rimskog prava. dolazimo do slijedećih činjenica:

1. Individualno vlasništvo po srednjovjekovnom pravu bosanske banovine, pa od 1377. g. kraljevine-ne odgovara pojmu vlasništva niti klasičnog rimskog prava niti modernog zakonodavstva. Ono je najbliže vlasništvu rimskog postklasičnog prava i koncepcijama vlasništva prema naukovannju postglosatora i predstavlja dosta labilan skup različitih ovlaštenja.

2. Rimski temelji obligacionopravnih normi su daleko najuočljiviji, a rimsko koncepcija o dobrim običajima-*BONI MORES*, kao pravnom standardu, čvrsto je utkana u bosansko pravo pa sintagma „*savjesnost i poštenje*“ predstavlja najbitnije načelo obligacionog prava.

3. Za razliku od rimskog prava, u ortakluku bosanskog prava solidarna obaveza dužnika je vrlo raširena, pogotovo u periodu od početka XV. st. Sklapanje pravnih poslova u tuđe ime, tj. zastupanje, u cijeloj Bosni je prisutno i prihvaćeno daleko više nego što je priznavalo čak i kasnije Justinijanovo pravo.

Sumirajući izrečeno, vidljivo je da klasično rimsko pravo nije bilo osnovom pravnog sistema srednjovjekovne bosanske države, a da do prodora „općeg prava“ koje su na temeljima rimskog prava izgradili postglosatori, dolazi koncem XIV i početkom XV. stoljeća, upravo preuzimanjem instituta dubrovačkog prava i prava primorskih gradova.

Sagledavajući današnje zanimanje za pravo evropske unije, kao novo *ius commune*-možemo konstatovati da država BiH pripada, po svojim pravnim tradicijama evropskokontinentalnom pravnoj kulturi sa jasnim temeljima postklasičnog rimskog prava i sloja slavenskih prava, koje je

¹⁶ L. Margetić, Rimsko pravo kao evropski fenomen i hrvatska pravna povijest, *Lectio annalis*, Rijeka 1997. Konsultuj rad: R. Zimmermann, *Roman Law, Contemporary Law, European Law*, Oxford University Press 2001.

dopunjeno nekim institutima germanskog, ugarskog, ali i kanonskog prava. Ovo tim prije, jer je slijedom povijesnih događaja upravo na ovom tlu primjenjivan i jedan evropski građanski zakonik koji je najviše zasnovan na rimskom pravu i pandektnoj pravnoj školi (Austrijski *ABG*), koji je čak i u socijalizmu nastavio živjeti kao *IUS IN SUBSIDIO*-osim ako pojedina norma nije bila ukinuta novim zakonima.¹⁷

Tako, upravo na primjeru rimskopravnih temelja srednjovjekovnog bosanskog prava u svjetlu evropskog identiteta-dolazimo do potvrde Geoteove konstatacije (u razgovoru s Eckermanom), o rimskom pravu kao našem trajnom-„što se poput gnjurca, s vremena na vrijeme doduše sakrije, ali nikada sasvim ne izgubi i uvijek iznova živo vaskrsava. . .“¹⁸

EUROPEAN IDENTITY AND BOSNIAN MEDIEVAL LAW BASED ON ROMAN LAW

The paper discusses influences on the Bosnian medieval law development, its role and importance in context of the European *ius commune*. Adopted Roman law influenced the law of the Duchy of Bosnia, then the Kingdom of Bosnia, primarily through the law of Mediterranean cities, where a legal transaction was the liveliest. The influence of the Hungarian law and the Saks law was also visible, but the impact of canon law, which was developed and sired from the Franciscan monastery was not negligible either. Reviewing the elements of the Bosnian medieval law, it is evident that the Roman law had the greatest impact on countries of the former European area, where the Bosnia as a whole shared the fate of the legal development of neighboring countries.

Keywords: Bosnian medieval law, Roman law, statutory law, the Hungarian law.

¹⁷ Opći građanski zakonik s Novelama i ostalim naknadnim propisima, priredio M. Vuković, Školska knjiga, Zagreb 1955. VII.

¹⁸ Eckerman, *Gesprache mit Gothe*, Viesbaden 1974. , 355.